

Araştırma

ANKARA'NIN İKİ BÖLGESİNDE GEBELİĞİ ÖNLEMENİN İÇİN BİLİNER HALK İLAÇLARI VE UYGULAMALARI

Dr. B. Güçüz Doğan*, Dr. S. Tezcan**, Dr. E. Aksoydan***

Yeryüzünde çeşitli kültürlerde insanlar çok eski çağlardan beri aile büyüklüklerini kontrol etmeye çalışmış ve bunu sağlayabilmek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Gebelikten korunmak üzere yazılmış ilk reçete günümüzden 3840 yıl önceye ait olup, İ.Ö. 1850 tarihine ait bir Mısır papirusunda bulunmuştur. Ancak Mısırlılar'dan yüzlerce yıl önce de gebelikten korunmak amacıyla çeşitli uygulamalar yapıldığı belirlenmiştir. Çin, Eski Mısır, İran, İbrani, Arap, Yunan ve Roma eserlerinde katranlı lahana yaprağı, bozulmuş yağ, sedir yağı, sünger, kumaş ve halı parçaları, çeşitli bitki kökleri, fil, deve, timsah gübresi, barut, devenin ağzının kenarlarında oluşan köpük gibi maddelerin vajene konulması yoluyla veya bir mezarın üstünden üç kez atlama, nefes tutma gibi davranışlarla gebeliğin önlenmesine çalışıldığı saptanmıştır (1,2).

Çağımızda aile büyüklüğünün, dolayısı ile nüfus artışının kontrolü ile kadınlarda sık gebeliklere bağlı pek çok sağlık sorununu çözümlenmek için aile planlamasına verilen önem artmış, bu amaçla son 30 yılda çeşitli modern etkili yöntemler geliştirilerek kullanıma sunulmuştur. Ancak gerek kültürel etmenlerden, gerekse de gelişme düzeylerindeki farklılaşmadan dolayı özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kontrasepsiyon için geleneksel yöntemlere ve halk ilaçlarına başvurma oldukça yaygındır.

Bugüne dek kontraseptif yöntem kullanımının boyutları ve kullanılan yöntemlerin neler olduğu konusunda ülkemiz de dahil olmak üzere, tüm dünyada pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların hemen hemen tamamında, etkili yöntemler ayrı başlıklar altında incelendiği halde, etkin olmayan geleneksel yöntemler ile kullanımda küçük bir bölümü

oluşturan bazı etkili yöntemlerin de (vajinal tablet, köpük) "diğer" ya da "etkin olmayan yöntemler" gibi genel bir başlık altında toplandığı görülmüştür.

Vaessen'in (1980) çeşitli ülkelerde gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımı konusunda yapılan araştırmaların sonuçlarından yaptığı derlemesine göre, hap, RİA, diğer bilimsel yöntemler, duş, kondom, ritim, geri çekme, cinsel perhiz, kadın-erkek sterilizasyonu ve enjeksiyon dışında kalan "diğer" yöntemlerin bu ülkelerdeki kullanılma hızları şöyledir (3):

Bangladeş	%0.2
Endonezya	%1.2
Ürdün	%2.0
Malezya	%2.2
Filipinler	%0.1
Tayland	%0.3
Meksika	%0.2
Peru	%0.6

Berent de (1982) benzer bir çalışmada hap, RİA, kadınların kullandığı diğer yöntemler, kondom, takvim, geri çekme, perhiz, kadının ve erkeğin sterilizasyonu dışında kalan "diğer yöntemler" in çeşitli ülkelerde kullanılma hızlarının %1.0 (Bulgaristan) ile 11.0 (Yugoslavya) arasında olduğunu göstermiştir (4).

Mauldin (1986) tarafından yapılan diğer bir derlemede de dünya genelinde 20-40 milyon çiftin periyodik perhiz, geri çekme ya da diğer geleneksel yöntemlerden birini kullandıkları saptanmıştır (5).

Ağrıdağ (1982) Umurbey Sağlık Ocağı Bölgesi'nde yaptığı bir çalışmada "lavaj + ev ilaçları"nın kullanılma hızını %9.5 (6), Öztürk (1974) Yenikent Sağlık Ocağı Bölgesi'nde "lavaj, ovül, yerel fitil gibi yöntemler" in kullanılma hızını %5.4 (7), Kanık (1972) Ortabereket Sağlık Ocağı Bölgesi'nde RİA, hap ve geri çekme dışında kalan "diğer yöntemler" in kullanılma hızını %12.9 (8) olarak bulmuştur. H.Ü. Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün 1978 yılında Türkiye genelinde yaptığı doğurganlık araştırmasında (9)

* Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

** Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

*** Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

evli kadınlar arasında geri çekme, duş ve ritm dışın-
da kalan "diğer yöntemler"i duyanların oranı %24.0,
araştırma sırasında bu yöntemleri kullananların ora-
nı da %4.0 olarak bulunmuştur. Aynı oranlar 1983
doğurganlık araştırmasının (10) sonuçlarına göre sı-
rası ile %13.0 ve %0.8'dir. 1988 Türkiye Sağlık ve
Nüfus Araştırması'nda (11) ise evli kadınlar arasın-
da "diğer yöntemler"i duyanların oranının %11.0,
araştırma sırasında kullananların oranının da %0.6
olduğu saptanmıştır.

AMAÇLAR

Çalışmanın amaçları Ankara İli'nin iki bölgesin-
de gebeliği önlemek amacıyla kullanılan ve geri çek-
me, vajinal duş ve emzirme dışında kalan diğer
geleneksel yöntemlerin neler olduğu, kullanılma bo-
yutları ve bu yöntemlerin bırakılma nedenlerinin or-
taya çıkarılmasıdır.

YÖNTEM

Dünya Sağlık Örgütü tarafından desteklenen ve
Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'n-
ca yürütülen "Ankara'nın İki Bölgesinde Kontrasep-
tif Kullanımı ve Kullanımı Etkileyen Faktörler
Araştırması"nın bir bölümü olarak planlanan bu ça-
lışma Etimesgut ile Gölbaşı Sağlık Grup Başkanlığı
Bölgeleri'nde gerçekleştirilmiştir. Araştırma planlan-
dığı tarihte Etimesgut Bölgesi 22 yıllık Hacettepe
Üniversitesi, Gölbaşı Bölgesi de 3 yıllık Gazi Üni-
versitesi Tıp Fakülteleri'nin Sağlık Eğitim ve Araş-
tırma Bölgeleri'dir. Her iki bölgede de verilen sağlık
hizmetlerinin organizasyonu aynı olup, nitelikleri
benzerdir. En önemli fark birisinde yeni, diğerinde
daha eski hizmet süreleridir. Bölgeler hakkındaki ba-
zi bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (12, 13):

Tablo I : Çalışma Bölgeleri Hakkında Bazı Bilgiler

	Etimesgut (1987)	Gölbaşı (1985)
Sağlık hizmetlerinin verilme süresi (yıl)	22	3
Sağlık ocağı sayısı	8	4
Toplam nüfusu	107.365	38.810
15-49 yaş evli kadın sayısı	20.749	7.819
Herhangi bir kontraseptif yöntem kullananlar (%)	75.0	45.0
RIA	30.0	10.0
Hap	6.0	2.0
Kondom, tüp ligasyonu	4.0	1.0
Geri çekme	34.0	30.0
Diğer	—	2.0
Kullanmayanlar	26.0	55.0
Kaba doğum hızı (binde)	22.7	17.2
Genel doğurganlık hızı (binde)	88.1	65.8
Çocuk/kadın oranı (yüzde)	47.4	41.5

Tabakalı tesadüfi küme örnekleme yöntemi kul-
lanılarak bu bölgelerde oturan 15-49 yaş arası evli top-

lam 29.568 kadından 5006'sı ile görüşülmüştür
(Etimesgut Bölgesi'nde 2179, Gölbaşı Bölgesi'nde
2827 kadın). Bilgiler yüz yüze görüşme şeklinde uy-
gulanan anket tekniği ile derlenmiştir.

Adı geçen araştırmada etkin ve etkin olmayan,
gebeliği önleyici tüm yöntemler hakkında bilgi top-
lanmış; bu çalışmada ise yalnızca "halk ilaçları ve
uygulamaları"na ilişkin bilgiler değerlendirilmiştir.

Analiz aşamasında, halk ilaçları ve uygulamaları:

- çeşitli karışımlar içme
- ilişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yı-
kanması
- vajene çeşitli madde veya karışımlar koyma
- diğer yöntemler

olmak üzere gruplanmıştır. Bu ana gruplara dahil edi-
len yöntemlerin ayrıntılı dökümü Tablo 2'de veril-
miştir. Metin içinde "geleneksel yöntemler" ifadesi
halk ilaçları ve uygulamaları yerine kullanılmıştır.

**Tablo II : Bilinen Gebeliği Önleyici Halk İlaçları
ve Uygulamaları* (Etimesgut-Gölbaşı, 1987)**

Çeşitli Karışımlar ve Maddeler İçmek ya da Yemek

- Motor yağı içmek
- Kibritin renkli kutusunu kaynatıp içmek
- Aspirin, gripin içmek
- Tentürdiyot içmek
- Kaynatılmış soğan kabuğu suyunu sabah aç karnı-
na içmek

İlişkiden Sonra Vajinanın Değişik Maddelerle Yıkınması

- İlişkiden sonra rahimin karbonatla yıkanması
- İlişkiden sonra karla yıkama
- Limon tuzunun suda eritilerek rahimin yıkanması
- Cinsel ilişki sonrası kibritle temizlik yapılması
- Hazneyi idrar ile yıkama

Vajinaya Çeşitli Maddeler Koyma

- Bez koyma
- Bir parça limonun adet bitiminde vajinaya konup
24 saat bekletildikten sonra atılması
- Saç kıllarının topak haline getirilerek vajinaya ko-
nulması ve ilişki sonrası çıkarılması
- Rahime helva koyma
- Hazneye kirli yün koyma
- Nişadır koyma
- Oksijen ile kinini karıştırıp ilişkiden önce koyma
- Sabun yontusunu zeytinyağına bulayıp vajinaya
koyma
- Vajinaya traş kremi koyma
- Bazı bitkilerden yapılmış küçük bir çıkıyaz hazne-
ye koyma
- Çekirgeyi öldürüp suyunu sıkıp pamukla rahime
koyma
- Hayvanın ödünün kibrit ezmesi ve tuz ile karıştı-
rılıp pamuğa sürülerek hazneye konması
- Rahime kuru patlıcan
- Limon ile kirecin karıştırılarak kurutulup rahime
konması

Diğer

- İlişkiden sonra burnunu sıkıp ıkınma
- Rahime küçük bir tüp yerleştiriyorlarmış, spermler
bu tüpe gidiyormuş
- İlişkiden sonra kalkıp oturmak

* Bu yöntemler araştırmaya katılan kadınların kendi ifa-
deleridir.

BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan 5006 kadının %43.5'i Etimesgut, %56.5'i Gölbaşı Bölgesi'ndedir. Etimesgut Bölgesi'ndeki kadınların %71.1'inin kentsel bölgede oturduğu, %73.6'sının oturduğu yerin sağlık ocağına olan uzaklığının 1 km.den az olduğu, %81.3'ünün 20-39 yaş grubunda ve %60.7'sinin ilkokul mezunu olduğu saptanmıştır. Gölbaşı'nda ise bu oranlar sırası ile şöyledir: %48.3, %56.9, %75.1 ve %53.6. Her iki bölgede de 3 ve daha fazla yaşayan çocuğu olanlar araştırmaya katılan kadınların yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır (Etimesgut'ta %42.9, Gölbaşı'nda %53.6) (Tablo 3).

Tablo III : Kadınların Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Yüzde Dağılımı (Etimesgut-Gölbaşı, Eylül 1987)

Özellikler	Etimesgut (n = 2179)	Gölbaşı (n = 2827)
Yerleşim		
Kentsel	71.1	48.3
Kırsal	28.9	51.7
Sağlık ocağına olan uzaklık (km.)		
Merkez (<1 km.)	73.6	56.9
1-5	11.4	2.4
6-10	4.4	17.4
11, +	10.6	23.3
Yaş		
<19	5.6	5.3
20-29	46.6	42.2
30-39	34.7	32.9
40-49	13.2	19.6
Eğitim durumu		
Okur-yazar değil	10.8	22.7
Okur-yazar	13.1	16.7
İlkokul	60.7	53.6
Ortaokul, +	15.4	7.0
Yaşayan çocuk sayısı		
0	9.3	9.6
1-2	47.9	36.8
3, +	42.8	53.6

Araştırma sırasında Etimesgut'taki kadınların %75.8'inin, Gölbaşı'ndakilerin ise %67.0'sinin herhangi bir gebeliği önleyici yöntem kullandıkları saptanmıştır. Etimesgut Bölgesi'nde yöntem kullanan kadınların 978'inin (%59.2) etkin, 674'ünün (%40.8) etkin olmayan yöntemler kullandıkları belirlenmiştir. Bu oranlar Gölbaşı'nda sırasıyla %56.6 ve %43.4'tür (Tablo 4).

Her iki bölgede de en çok bilinen geleneksel gebeliği önleyici yöntem vajene çeşitli maddeler ve karışımlar koymadır (Etimesgut'ta %17.4, Gölbaşı'nda %6.6). Bunu çeşitli karışımlar içme/yeme, ilişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması ve diğer geleneksel yöntemler izlemektedir (Tablo 5).

Tablo IV : Doğurgan Çağ Kadınlarının Kontraseptif Yöntem Kullanma Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı

Yöntem Kullanma	Etimesgut (N ₁ = 2179) (n ₁ = 1652)		Gölbaşı (N ₁ = 2827) (n ₁ = 1893)	
Kullanmayan	24.2	—	33.0	—
Kullanan	75.8	—	67.0	—
Etkin yöntemler	44.9	59.2	37.9	56.6
Etkin olmayan yöntemler	30.9	40.8	29.1	43.4

N₁ = tüm kadınlar

n₁ = yöntem kullanan kadınlar

Tablo V : 15-49 Yaş Evli Kadınların Geleneksel Gebelikten Korunma Yöntemlerini Bilme Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı (Etimesgut-Gölbaşı, Eylül 1987)

Bölgeler	Vajene çeşitli madde ve karışımlar koyma Bilenler %	İlişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması ve diğer yöntemler	
		Çeşitli karışımlar yeme/içme Bilenler %	Değişik yöntemler Bilenler %
Etimesgut (n = 2179)	17.4	0.6	0.4
Gölbaşı (n = 2827)	6.6	0.4	0.3
Toplam (n = 5006)	11.3	0.5	0.3

Yöntemler konusunda en önemli bilgi kaynağı arkadaş, komşu ve yakın çevredir.

Etimesgut'taki kadınların %1.5'i, Gölbaşı'ndakilerin ise %1.0'i şimdiye dek herhangi bir geleneksel yöntem kullandıklarını belirtmişlerdir. Halen gebelikten korunmak amacı ile geleneksel yöntemlerden herhangi birini seçen kadınların oranı ise Etimesgut'ta ve Gölbaşı'nda aynıdır (%0.2) (Tablo 6).

Tablo VI : 15-49 Yaş Evli Kadınların Şimdiye Dek ve Halen Herhangi Bir Geleneksel Gebelikten Korunma Yöntemi Kullanma Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı (Etimesgut-Gölbaşı, Eylül 1987)

Bölgeler	Vajene çeşitli maddeler ve terkipler koyma		Çeşitli karışım yeme/içme		İlişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması		Diğer yöntemler	
	Şimdiye dek kullan. nanlar	Halen kullan. nanlar	Şimdiye dek kullan. nanlar	Halen kullan. nanlar	Şimdiye dek kullan. nanlar	Halen kullan. nanlar	Şimdiye dek kullan. nanlar	Halen kullan. nanlar
Etimesgut (n = 2179)	1.5	0.2	0.1	—	—	—	0.1	0.1
Gölbaşı (n = 2827)	1.0	0.2	0.2	0.1	0.0	—	0.1	0.0
TOPLAM (N = 5006)	1.2	0.2	0.2	0.0	0.0	—	0.1	0.1

Ancak bu yöntemleri bilen kadınlar arasında kullanma oranları incelendiğinde her iki bölgede "vajene çeşitli madde ve terkipler koyma"yı bilenlerin %11.0'inin, "çeşitli terkipler yeme/içme"yi bilenlerin %30.8'inin, "ilişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması"yı bilenlerin %6.3'ünün ve bu

yöntemler dışında kalan "diğer yöntemler"i bilenlerin de %41.2'sinin daha önce bu yöntemleri kullandıkları belirlenmiştir. Geleneksel yöntemi bilen kadınlar arasında halen de "diğer yöntemleri"i kullanan kadınlar ilk sıradadır (%11.8). Bunu "çeşitli terkipler yeme/içme" (%3.8) ile "vajene çeşitli madde ve terkipler koyma" (%1.8) izlemektedir. Gebe kalmamak için "ilişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması" yöntemini halen kullanan kadın olmadığı saptanmıştır (Tablo 7).

Tablo VII: 15-49 Yaş Evli Kadınlardan Herhangi Bir Geleneksel Korunma Yöntemi Bilenlerin Şimdiye Dek ve Halen Bu Yöntemi Kullanma Durumlarına Göre Yüzde Dağılımı (Etimesgut-Gölbaşı, Eylül 1987)

Yöntemler	Etimesgut		Gölbaşı		TOPLAM	
	Şimdiye dek kul-lananlar	Halen kul-lananlar	Şimdiye dek kul-lananlar	Halen kul-lananlar	Şimdiye dek kul-lananlar	Halen kul-lananlar
Vajene çeşitli maddeler ve terkipler koyma	8.8	1.3	15.5	2.7	11.0	1.8
Çeşitli terkipler yeme/içme	14.3	—	50.0	8.3	30.8	3.8
İlişkiden sonra vajenin değişik maddelerle yıkanması	—	—	14.3	—	6.3	—
Diğer yöntemler	50.0	16.7	36.4	9.1	41.2	11.8

Geleneksel yöntemleri daha önce kullanıp bırakan kadınların yöntemi terk nedenleri de araştırılmıştır. Bırakma nedeni olarak en çok "kullanırken gebe kalma" öne sürülmüştür. Bunu "diğer yöntemi kullanmaya başlama" izlemektedir. Halen geleneksel gebeliği önleyici yöntemlerden herhangi birini kullanan 8 kadından 4'ü Etimesgut'ta, 4'ü de Gölbaşı'ndadır. Etimesgut'ta halen geleneksel yöntem kullanan kadınların 3'ü 40-44 yaş grubunda, Gölbaşı'ndakilerin 3'ü ise 25-29 yaş grubundadır. Halen geleneksel yöntem kullanan kadınların tümü ilkokul ya da daha altı eğitim düzeyindedirler.

SONUÇ

Etimesgut Sağlık Grup Başkanlığı Bölgesi'nde gebeliği önleyici yöntem kullanma hızı %74.0, etkin yöntem kullanma hızı %40.0, Gölbaşı Sağlık Grup Başkanlığı Bölgesi'nde gebeliği önleyici yöntem kullanma hızı %45.0, etkin yöntem kullanma hızı da %13.0'tür. Bunların arasında halk ilaçları ve uygu-

lamaları çok küçük bir oranla da olsa halen başvuru-gebeliği önleyici yöntemlerdendir. Gebelikten korunma amacıyla halk ilaçları ve uygulamalarına başvurma oranını :

- aile planlaması hizmetlerinin diğer sağlık hizmetleri ile beraber, planlı, programlı ve koordineli bir şekilde sunulmasının,
- aile planlaması yöntemleri, özellikle etkin yöntemler konusunda eğitim verilmesinin,
- etkili aile planlaması yöntemlerinin elde edilebilirliğinin sağlanmasının,
- ve hizmetin sürekliliğinin

azaltmakta olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Çanga, Ş., Ilgaz, N.Y.: Aile Planlamasında Antikonsepsiyonel Metodların Kullanılması, Ankara, 1965.
2. Jardin, G.: The History And Future of Birth Control". *Perspectives in Biology and Medicine*. Vol. 10, N.1, August 1966.
3. Vaessen, M.: Knowledge of Contraceptive Methods. *Comperative Studies-Cross National Summaries*. No.8, May 1980.
4. Berent, J.: Family Planning in Europe and USA in the 1970's. *Comperative Studies-ECE Analysis of WFS Surveys in Europe and USA*, No.20, Oct. 1982.
5. Mauldin, W.P., Segal, S.J.: Prevalence of Contraceptive Use in Developing Countries. The Rockefeller Foundation, New York, 1986.
6. Ağrıdağ, G.: Gemlik Eğitim Araştırma Sağlık Grubu Umurbey Sağlık Ocağı Bölgesi'nde Gebeliği Önleyici Yöntem Kullanma Durumu Araştırması. Doçentlik Tezi, Ankara, 1982.
7. Öztürk, Y.: Yenikent Sağlık Ocağı Bölgesi'nde 15-44 Yaş Grubu Kadınların ve Kocalarının Aile Planlaması İle İlgili Bilgi-Tutum ve Davranışlarının Karşılaştırılması. Uzmanlık Tezi, Ankara, 1974.
8. Kanık, M.: Ortabereket Sağlık Ocağı Bölgesi'nde Doğurganlık Çağındaki Kadınların Aile Planlamasına Karşı Tutumları Hakkında Sosyal Bir Araştırma Uzmanlık Tezi, Ankara, 1972.
9. 1978 Turkish Fertility Survey. Vol 1: Methodology and Findings. H.U. Institute of Population Studies.
10. 1983 Turkish Population and Health Survey. H.U. Institute of Population Studies.
11. 1988 Turkish Population and Health Survey. H.U. Institute of Population Studies.
12. Etimesgut Sağlık Eğitim Araştırma Bölgesi Grup Başkanlığı Yayınlanmamış Çalışma Raporu, 1985.
13. Gölbaşı Sağlık Eğitim Araştırma Bölgesi Grup Başkanlığı Çalışma Raporu, 1985.